

AZƏRBAYCANDA AUDİTOR KONSALTINQ ŞİRKƏTLƏRİ TƏRƏFİNDƏN GÖSTƏRİLƏN XİDMƏTLƏRİN TƏHLİLİ

F.M.Mirzəyeva

baş müəllim, UNEC

Email: Gulmira.Quliyeva@aiic.az

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 3 fevral 2019; Çapa qəbul edilmişdir 31 may 2019; online-da çap edilmişdir 30 iyun 2019

Received 3 February 2019; accepted 31 May 2019; published online 30 June 2019

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında mütərəqqi maliyyə nəzarəti forması kimi qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara cavab verən audit sisteminin qurulmasının, şəffaflığın yüksəldilməsinin, bununla əlaqədar hesabatlılığın, uçotun və auditin müstəsna əhəmiyyətindən bəhs etməkdir. Məqalədə Azərbaycanda auditor konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi sisteminin formalaşması və inkişafı ilə əlaqədar baş verən proseslər araşdırılmış və təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr verilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi olaraq beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, şəffaflığı yüksək olan maliyyə sisteminin səmərəliliyi şəffaf olmayan sistemdən qat-qat yüksək olur, təkcə dövlətin deyil, eyni zamanda sahibkarların və əhəlinin mənafeləri də qorunur. Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, son illər ərzində ölkəmizdə şəffaflığın artırılması, korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, maliyyə hesabatlılığının təkmilləşdirilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə kimi mühüm məqsədləri özündə ehtiva edən bir çox Dövlət Proqramları qəbul olunub. Tədqiqatın məhdudiyyətləri: daha geniş praktik informasiya tələb edir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: məqalə uçot və hesabat sahəsində tədqiqatlar aparən mütəxəssislərin elmi və əməli biliklərinin zənginləşdirilməsində müsbət rol oynaya bilər. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı: iqtisadiyyatda şəffaflıq, açıqlıq və demokratik prinsiplərin reallaşdırılması, maliyyə hesabatlarının auditor tərəfindən yoxlanılması və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, Milli Mühasibat Uçotu Standartları, Peşəkar Mühasiblərin Etika Məcəlləsi, qlobal rəqabət qabiliyyətliliyi indeksi, auditor konsaltinq xidmətləri.

Jel Classification Code: M42

ANALYZES OF AUDIT, AUDITED CONSULTING FIRMS IN AZERBAIJAN

F. M. Mirzoyeva

Senior lecturer, Department of "Accounting and Audit", UNEC

Email: Gulmira.Quliyeva@aiic.az

Abstract

The main purpose of the research is the analysis of the system of auditing, which is the basis of the international standard, as well as the progressive financial control of the economy of the Republic of Azerbaijan in the development of the economy, surveillance, accounting and control. The main objective is to provide guidance on development and improvement of the processes, which are in progress in Azerbaijan, and develop auditory consulting services. The research was based on scientific methods, such as scientific abstraction and systematic analysis, logical evolution and statistical analysis. As a result, the research has been used internationally. The research shows that the effectiveness of high transparent financial system is higher than that of un transparent systems, not just the state, but also the interest of entrepreneurs and natives. Research has been established that most of the state programs in the past have been adopted by many state-sponsored programs, which include key stakeholders, such as corruption, debt relief, financial reporting, and corrupt practices. Limitations of research: The need for more practical application. The practical significance of the research is that the article may be able to play a positive role in research and practice research and reporting in the field of accounting records and reporting. Innovative novelty and originality of research: increasing transparency and democratic principles in the economy, as well as improving the quality of audits of financial statements and their quality.

Keywords: International Financial Reporting Standards, National Accounting Standards, Code Of Ethics Of Professional Accountants, global competitiveness index, audit consulting services.

АНАЛИЗ УСЛУГ, ОКАЗЫВАЕМЫХ АУДИТОРСКИМИ КОНСАЛДИНГОВЫМИ ФИРМАМИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Ф. М. Мирзоева

Ст. преподаватель, кафедра «Бухгалтерский учет и аудит», UNEC

Email: Gulmira.Quliyeva@aiic.az

Резюме

Основной целью исследования было выяснить важность создания системы аудита, отвечающей международным стандартам, как формы прогрессивного финансового контроля в развитии экономики Азербайджанской Республики, повышения прозрачности, подотчетности, системы учета и контроля. В статье предоставлены рекомендации по развитию и совершенствованию процессов, происходящих в Азербайджане при формировании и развитии системы аудиторских консультационных услуг. Исследование проводилось на основе научных методов, таких как научная абстракция и систематический анализ, логическая эволюция и статистический анализ. В результате исследования был использован международный опыт. Исследования показывают, что эффективность высокопрозрачной финансовой системы значительно выше, чем непрозрачной системы, причем при этом соблюдаются интересы не только государства, но и предпринимателей и населения. В результате исследования было установлено, что в последние годы в нашей стране было принято много государственных программ, которые включают такие важные цели, как повышение прозрачности, усиление борьбы с коррупцией, улучшение финансовой отчетности и борьбы с коррупцией. Ограничения исследования: требует более широкого практического применения. Практическая значимость исследования: статья может сыграть положительную роль в обогащении научных и практических знаний, в исследованиях в области бухгалтерского учета и отчетности. Научная новизна и оригинальность исследования: повышение прозрачности и демократических принципов в экономике, а также повышение качества проверок финансовой отчетности и ее качества.

Ключевые слова: Международные Стандарты Финансовой Отчетности, Национальные Стандарты Бухгалтерского Учета, Кодекс Этики Профессиональных Бухгалтеров, индекс глобальной конкурентоспособности, аудиторские консультационные услуги.

Giriş

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası, dövlət idarəetmə sistemində islahatların aparılması prosesi, sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılması, maliyyə mənafeləri obyektiv olaraq heç də həmişə üst-üstə düşməyən iqtisadi qrupları özündə birləşdirən təsərrüfat subyektlərinin yaranması və inkişafı, əksər nazirlik və idarələrdə mütərəqqi maliyyə nəzarəti forması kimi qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara cavab verən audit sisteminin təkmilləşdirilməsini

zərurətə çevirir. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının 2009-cu il 30 dekabr tarixli 206/7 sayılı qərarı Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən sərbəst auditorlar və auditor təşkilatları tərəfindən 1 yanvar 2010-cu il tarixindən etibarən beynəlxalq audit standartlarını tətbiq edirlər.

Auditor fəaliyyəti maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli səhvlərdən azad olunmasını təmin etmək məqsədi ilə audit subyektinin maliyyə hesabatlarının və digər məlumatlarının auditor tərəfindən müstəqil yoxlanılması, qiymətləndirilməsi və onun düzgünlüyü, əsaslılığı, habelə bu hesabatların Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına (və ya Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına) və ya Peşəkar Mühasiblərin Etika Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş prinsiplərə və Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası tərəfindən qəbul edilmiş qərarlara uyğunluğu barədə auditor hesabatının verilməsi üzrə görülən fəaliyyət sahəsidir [1, s. 1-3].

Inkişaf etmiş ölkələrdə şəffaflıq və hesabatlıq dövlət idarəetməsinin mühüm və ayrılmaz tərkib hissəsi kimi yüksək qiymətləndirilir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, şəffaflığı yüksək olan maliyyə sisteminin səmərəliliyi şəffaf olmayan sistemdən qat-qat yüksək olur, təkcə dövlətin deyil, eyni zamanda, sahibkarların və əhəlinin mənafeləri də qorunur.

Fikrimizcə, son dövrlər audit və konsaltinq xidmətləri bazarında əsasən iki meyil müşahidə olunur:

- audit xidmətlərinin göstərilməsində ixtisaslaşan firmaların fəaliyyətinin gücləndirilməsi;
- audit xidmətlərinin ümumi həcmində konsaltinq xidmətinə olan tələbatın əhəmiyyətli dərəcədə artması.

Dünya İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabət Qabiliyyətliliyi İndeksi 2016-2017" hesabatında Azərbaycan 138 ölkə arasında 37-ci yerdə qərarlaşmışdır. Azərbaycanın 2017-ci ildə Korrupsiya qavrama indeksini 2016-cı illə müqayisə etsək, bir bal yüksəldiyini müşahidə edirik. Son 5 il ərzində Azərbaycanın bu məsələdə olan mövqeyində müsbət dinamika qeyd olunur. Bildiyimizə görə 2017-ci ilin KQİ-si ümumilikdə 13 fərqli hesabatdan istifadə edilərək hazırlanmışdır. Bu hesabatlar antikorrupsiya siyasətinin səmərəliliyinə təsir göstərən aşağıdakı meyarlar üzrə ölkələrin mövqeyini qiymətləndirir [1, 10.]:

- siyasi,
- iqtisadi,
- sosial.

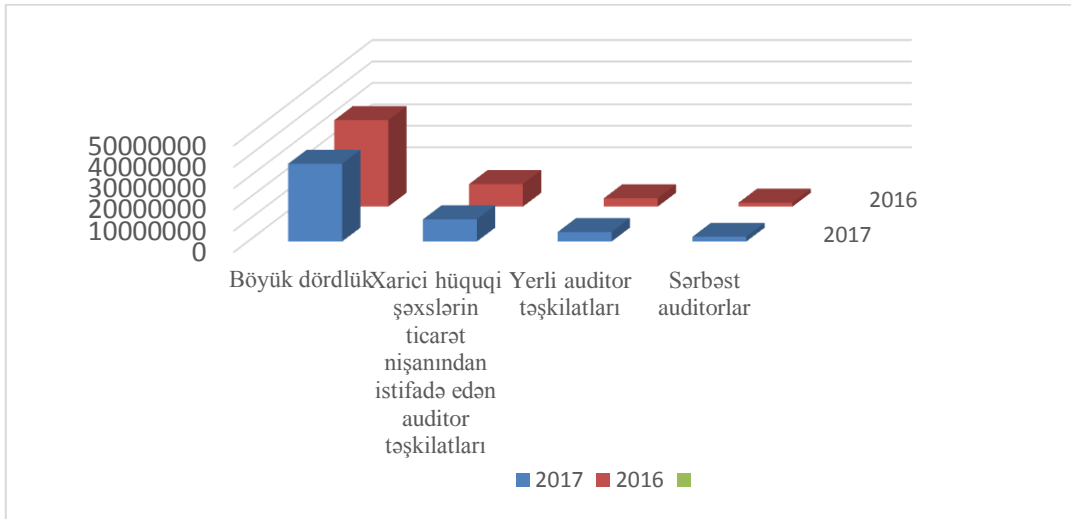
Azərbaycanda auditor konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi

Azərbaycan Respublikasının "Auditor xidməti haqqında" qanununun tələblərinə uyğun olaraq, bir çox təsərrüfat subyektləri maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü yoxlatmaq üçün müstəqil auditor cəlb etməlidirlər [1].

F.M.Mirzəyeva: Azərbaycanca auditor konsaltinq şirkətləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin təhlili

Auditorlar Palatasının 2017-ci il üzrə illik hesabatında qeyd olunub ki, il ərzində 45 sərbəst auditorun, 77 auditor təşkilatının (o cümlədən 2 xarici auditor təşkilatının filial və nümayəndəliyi) və 15 xarici hüquqi şəxslərin ticarət nişanından istifadə edən auditor təşkilatı auditor fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ olmuşdur. Təqdim edilmiş hesabatda qeyd olunur ki, hesabat dövründə təsərrüfat subyektləri ilə auditor şirkətləri arasında 53626060 manat məbləğində 4826 müqavilə bağlanmışdır. 2016-cı il illə müqayisədə 2017-ci ildə bağlanmış müqavilələrin sayı 3540-dan 4826-ya qədər, yəni 1286 ədəd və ya 36,3% artmış, məbləği isə 56862165,5 manatdan 53626060,2 manata qədər, yəni 3236105,3 manat və ya 5,7% azalmışdır (diaqram 1 və diaqram 2).

Ölkəmizdə böyük audit dördlüyünə daxil olan Price Waterhouse Coopers, Deloitte, Ernst&Young və KPMG audit şirkətləri də fəaliyyət göstərirlər. Onlar audit xidmətləri ilə yanaşı, həm də konsaltinq xidmətləri təklif edirlər. Göstəricilərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, təsərrüfat subyektləri xarici audit şirkətlərinə daha çox etibar edirlər və yüksək qonorar verirlər ki, buna əsas səbəb də verilmiş auditor rəyinin yanlışlığı təqdirdə müştəriyə yüksək cərimənin ödənilməsidir. Məsələn, 2017-ci il üzrə ADNŞ-nin maliyyə hesabatlarını Ernst& Young, Azərsu ASC-nin maliyyə hesabatlarını RSM AZERBAIJAN, Azərenerji ASC-nin maliyyə hesabatlarını Deloitte, Mərkəzi Bankın maliyyə hesabatlarını PriceWaterhouseCoopers audit ediblər. Bağlanmış müqavilələrin xüsusi çəkisi böyük dördlük üzrə sayına görə 10,8% təşkil etsə də, məbləğinə görə 68,2% təşkil edib. Maraqlıdır ki, yerli auditor təşkilatları üzrə sayına görə 8,3% və məbləğinə görə 55,7% göstəricilərə malikdir.

Diaqram 1. Audit təşkilatları və sərbəst auditorlar tərəfindən bağlanmış müqavilələrin sayı

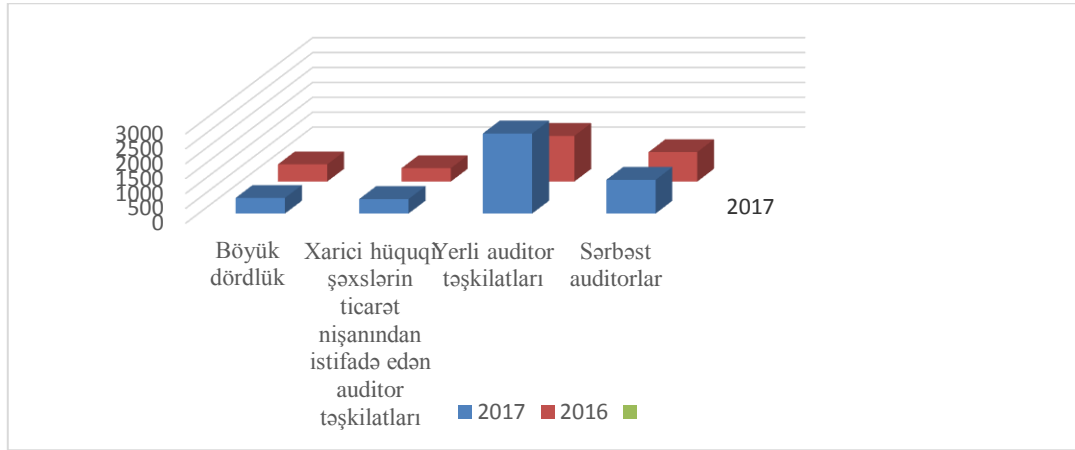

Diagram 2. Audit təşkilatları və sərbəst auditorlar tərəfindən bağlanmış müqavilələrin məbləği

Dünya üzrə “Böyük dördlüyün” qazandığı uğurlar və etibar sarsılmazdır, eyni zamanda təcrübəli auditorların göstərdikləri keyfiyyətli konsaltinq xidmətləri bu şirkətlərə yüksək gəlirlər gətirir. “Böyük dördlük auditorları”nın öz xidmətləri üçün yerli audit şirkətləri ilə müqayisədə daha yüksək qonorar alırlar. Bunun əsl səbəbi isə odur ki, onların təqdim etdiyi xidmətlər həqiqətən yüksək səviyyədədir, özünü doğruldur və yüksək məbləğlərə uyğundur. Əlbəttə ki, dünyanın ən etibarlı və sınılanmış audit şirkətlərinin də fəaliyyətləri nöqsansız olmur. Amma belə halda, dünyada tanınmış və nüfuzlu audit şirkətləri öz səriştəsizlikləri nəticəsində baş vermiş ziyanı ödəmək üçün kompensasiya və cərimə öhdəliyi götürmələri ilə seçilir. Xarici audit-konsaltinq şirkətlərinin daha bir üstünlüyü onların Qərb tipli bazar iqtisadiyyatına dair ətraflı məlumata və yüksək səviyyədə konsaltinq xidmətlərinə malik olmalarıdır. Ən əsası isə inkişaf etmiş dövlətlər tanınmış xarici audit konsaltinq şirkətlərinin rəylərinə daha çox etibar edirlər ki, bu da xarici investisiyaların cəlb edilməsində həlledici rol oynayır. Azərbaycanda xarici audit konsaltinq şirkətləri ilə yerli şirkətlərin birgə əməkdaşlığının müsbət və mənfi cəhətlərini aşağıdakı cədvəl vasitəsilə göstərə bilərik.

Cədvəl 1. Azərbaycanda xarici audit-konsaltinq şirkətləri ilə yerli şirkətlərin birgə əməkdaşlığının müsbət və mənfi cəhətləri

Müsbət cəhətlər	Mənfi cəhətlər
Xarici təcrübənin ölkəmizə gətirilməsi, konsaltinq xidmətlərində yaxşı təcrübə və biliyin qazanılması	Göstərilən xidmətlərin qarşılığında yüksək məvacib tələbi
Qarşıya qoyulan məsələlərin həllində yeni metodikaların tətbiqi	Audit olunacaq təşkilata yüksək tələblərin qoyulması və müştərinin əvvəlcədən hazırlığı
Yeni işgüzar və mədəni əlaqələrin yaranması	Dil baryeri və biznes mədəniyyətindəki fərqliliklər səbəbiylə çətin ünsiyyətin olması
Xarici dövlətlərə inteqrasiya olunmaq	Yaşayış şərtlərinə (yaşayış, ərzaq, nəqliyyat və s.) yüksək tələblər

F.M.Mirzəyeva: Azərbaycanda auditor konsaltinq şirkətləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin təhlili

Yuxarıda qeyd etdiklərimizlə yanaşı, yerli audit şirkətlərinin də müsbət cəhətlərini sadalamaq olar. Fikrimizcə, yerli audit konsaltinq şirkətləri respublikanın mövcud iqtisadi vəziyyəti ilə daha yaxından tanış olduqları üçün real qərarlar qəbul edə bilirlər. Həmçinin daha yaxşı mütəxəssis olmaq niyyəti ilə onlar Qərb tipli bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərini tədqiq edirlər, bir çoxlarının isə xaricdə iş təcrübəsi də vardır.

Cədvəl 1-də görüldüyü kimi, 2016 və 2017-ci illər ərzində məcburi audit subyektlərində göstərilmiş auditor xidmətlərinin təhlili nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 2016-cı il ərzində respublika üzrə 67 507 məcburi audit obyektindən yalnız 1507-si (2,2%-i), 2017-ci ildə isə 2134-ü (3,2%-i) auditdən keçmişdir. Göstəricilər müsbət sayıla bilməz, 2016-2017-ci illər müqayisə edildikdə məcburi auditdən keçən təsərrüfat subyektlərinin sayında yalnız 1,0% artım qeyd olunur.

Cədvəl 2. 2017-ci il üzrə məcburi auditdən keçən subyektlər

Məcburi audit subyektinin təşkilati-hüquqi forması	Respublika üzrə məcburi audit subyektlərinin sayı	2017-ci il üzrə məcburi auditdən keçən təsərrüfat subyektinin sayı	Auditdən keçmə faizi	2016-cı il üzrə məcburi auditdən keçən təsərrüfat subyektinin sayı	Auditdən keçmə faizi	2016-2017 illər artım (+), azalma (-) (%-lə)
Səhmdar cəmiyyətləri	1546	231	14,9%	250	16,2%	-1,3%
Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər	64246	569	0,9%	532	0,8%	0,1%
Bələdiyyələr	1608	1265	78,7%	661	41,1%	37,6%
Banklar	30	30	100,0%	30	100,0%	0,0%
Sığorta təşkilatları	22	22	100,0%	22	100,0%	0,0%
Siyasi partiyalar	55	17	30,9%	12	21,8%	9,1%
CƏMİ	67507	2134	3,2%	1507	2,2%	1,0%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının 2017-ci il hesabatı

Son illər şəffaflığın artırılması, korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, maliyyə hesabatlılığının təkmilləşdirilməsi, maliyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin artırılması, açıq və demokratik prinsiplərə əsaslanan dövlət quruculuğunun sürətləndirilməsi, regionların və sahibkarlığın süni maneələr və müdaxilələr olmadan inkişaf etdirilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə kimi mühüm məqsədləri özündə ehtiva edən bir çox Dövlət Proqramları qəbul olunub. Hazırda “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2016-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı” mövcuddur ki, korrupsiyaya qarşı mübarizə məsələlərinə geniş yer verilib.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 sentyabr tarixli 2421 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın 13.2-ci bəndinə əsasən “Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyasının 2012-2020-ci illər” hazırlanması Auditorlar Palatasının qarşısında bir vəzifə olaraq qoyulmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək illər üçün strateji inkişaf hədəflərini və yollarını müəyyən edən “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə iqtisadiyyatda şəffaflıq və açıqlıq məsələsinə xüsusi yer verilmişdir. Belə ki, qeyd olunan sənəd də bütövlükdə iqtisadi siyasət qurumlarının gözləntilərinin formalaşdırılması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, effektiv monetar siyasətin həyata keçirilməsi, fiskal siyasətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, biznes mühitinin cəlbediciliyinin artırılması, dövlət müəssisələri və dövlət investisiyalarının səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılması, qanunların icra mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində şəffaflıq və hesabatlılıq məsələlərinə xüsusi önəm verilmiş və bununla bağlı konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarına keçidlə əlaqədar mühasibat və audit fənləri üzrə tədrisin yenidən təşkili ilə bağlı tədris materiallarının hazırlanması bəndi ilə əlaqədar Auditorlar palatası tərəfindən “Keyfiyyət nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Audit Standartlar Topplusunun I və II cildi nəşri təqdirəlayiq haldır. Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası arasında imzalanmış 2014-cü il 14 yanvar tarixli memorandumuna əsasən, Mühasiblər üçün Beynəlxalq Etika Standartları Şurasının (IESBA) “Peşəkar Mühasiblərin Etika Məcəllə”si (2014-cü il nəşri) tərcümə edilmişdir. Peşəkar mühasiblər istinad etdikləri bu məcəlləyə əsasən aşağıdakı fundamental prinsiplərə və əsaslara əməl edilməlidir:

Cədvəl 3. Fundamental prinsiplər və əsaslar

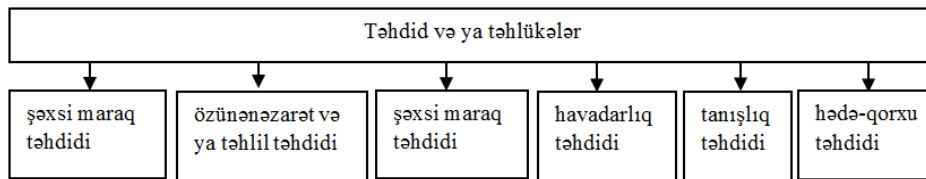
Fundamental prinsiplər	Göstərişlər
Tamliq	Bütün peşəkar və işgüzar münasibətlərdə düzgün və vicdanlı olmaq
Obyektivlik	Peşəkar və işgüzar qərarlarda yanlışlığa yol verməmək üçün qərəzliliyə, maraqların toqquşmasına və ya başqalarına lazımsız şəkildə təsir göstərilməsi hallarına yol verməmək;
Peşəkar səriştə və müvafiq yanaşma	Müştərinin və ya işəgötürənin praktikada mövcud tendensiyalara, qanunvericiliyə və üsullara əsaslanan səriştəli peşəkar xidmət qəbul etməsini təmin etmək üçün tələb olunan səviyyədə peşəkar bilik və bacarıqlara malik olmaq, səylə, tətbiq olunan texniki və peşəkar standartlara müvafiq olaraq fəaliyyət göstərmək
Məxfilik	Peşəkar və işgüzar münasibət və əlaqələr nəticəsində əldə olunan məlumatların məxfiliyinə hörmətlə yanaşmaq, bununla da məlumatları açıqlamaq üçün qanuni və ya peşəkar hüquq və ya vəzifəyə malik olunmazsa, xüsusi və müvafiq icazə olmadan və səlahiyyət verilmədən həmin məlumatları hər hansı üçüncü tərəflərə

F.M.Mirzəyeva: Azərbaycanca auditor konsaltinq şirkətləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin təhlili

	açıqlamamaq, həm də peşəkar mühasibin və ya üçüncü tərəflərin şəxsi maraqları üçün bu məlumatlardan istifadə etməmək
Peşəkar davranış	Müvafiq qanunlara və qaydalara əməl etmək və peşəni şübhə altına alan və ya hörmətdən salan hər hansı hərəkətə yol verməmək

Peşəkar Mühasiblərin Etika Məcəlləsi peşəkar mühasibdən fundamental prinsiplərə əməl edilməsi ilə əlaqəli mövcud ola biləcək təhdidlərin və təhlükələrin müəyyənləşdirilməsini, qiymətləndirilməsini və onlara qarşı müvafiq tədbirlər görülməsini tələb edən konseptual əsasları yaradır. Konseptual əsaslar bu Məcəllənin etik tələblərinə əməl edilməsində və onların ictimai maraq naminə fəaliyyət göstərmək məsuliyyətinin yerinə yetirilməsində peşəkar mühasiblərə kömək edir. Təhdidlər geniş əhatəli münasibətlər və hallarla yaranır. Hər hansı münasibət və ya hal təhlükə və təhdid doğursa, bu zaman həmin təhdid peşəkar mühasibin fundamental prinsiplərə əməl edilməsini güzəştə gedəcək və ya onun güzəştə getməsi güman olunacaqdır. Hər hansı bir hal və ya münasibət fundamental prinsiplərə əməl edilməsinə təsir göstərə bilər. Təhdid və ya təhlükələr aşağıdakı kateqoriyalardan birinə və ya bir neçəsinə ayrılabilir.

Şəkil 1. Peşəkar mühasibdən fundamental prinsiplərə əməl edilməsi ilə əlaqəli mövcud ola biləcək təhdidlər və təhlükələr

Auditlə bərabər digər xidmətlərin göstərilməsi

Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə audit konsaltinq xidmətləri bazarında konsaltinq işlərinin həcmi və konsaltinq şirkətləri işçilərinin sayı artır, məsləhət xidmətlərinin və konsaltinq firmalarının yeni formaları yaranır, konsaltinq keyfiyyəti təkmilləşdirilir. Bir neçə il öncə vergi mütəxəssisləri fərdi problemləri həll edərdilər, lakin indi onlar müştərinin inkişaf strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi kimi irimiqyaslı kompleks konsaltinq layihələrə getdikcə daha çox cəlb olunurlar. Son illər ölkədə xarici auditə ictimai marağın artmasını və auditorlara müraciətin yalnız qanunvericiliyin tələbindən irəli gəlmədiyinə dəlalət edir.

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində, audit yoxlamalarının və konsaltinq fəaliyyəti arasında nisbətində, eyni tendensiyaları görmək olar, yəni bütün ölkədə müvafiq olaraq ümumi fəaliyyət 45% və 55% arasında dəyişir. Nəzərə alaq ki, məşhur şirkətlərin gəlirlərinin böyük hissəsi konsaltinq xidmətləri hesabına əldə olunur. “BİG-4”-dən başqa Azərbaycanda “BİG-20” daxil olan xarici audit şirkətləri fəaliyyət göstərir və yerli şirkətləri əməkdaşlığa dəvət edirlər [7, 6-9]. Müasir dövrdə audit konsaltinq xidmətlərinin

fəaliyyətində auditlə bərabər digər xidmətlərin göstərilməsinin xüsusi çəkisi artır ki, bu da ümumilikdə audit işinin keyfiyyətini və reytingini dünya miqyasında artırır.

- Strateji planlaşdırma və təşkilati inkişaf sahəsində idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi (yüksəkixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən konkret idarəetmə problemlərinin həlli yollarının göstərilməsi ilə bağlı fəaliyyət) və investisiya layihələrinin işlənilməsi və təhlili, biznes planların hazırlanması daxildir.
- Maliyyə menecmenti sahəsində xidmətlər ilk növbədə təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili, maliyyələşdirmə üsulunun seçilməsi üçün təlimatlar, bazarda səhmlərin yerləşdirilməsi yolu ilə investisiyaların cəlb edilməsi proqramlarının hazırlanması, ödəmə qabiliyyətinin bərpa olunması və maliyyə vəsaitləri axınının idarə olunması sxemlərinin işlənilib hazırlanması.
- Mühasibat - mühasibat uçotunun aparılması, maliyyə hesabatlarının formalaşdırılması, rüblük və illik hesabatların müvafiq nəzarətedici orqanlara (Vergilər Nazirliyi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Statistika İdarəsi, Məşğulluq İdarəsi) təqdim edilməsi, uçot siyasətinin işlənilməsi və optimallaşdırılması (müəssisənin hesabat siyasətinin hazırlanması və ilkin hesabat sənədlərinin tərtibi), müəssisənin kadrlar uçotunun aparılması və s. xidmətlərin göstərilməsi.
- Vergitutma sahəsindəki xidmətlər - ölkəmizdə audit və konsaltinq firmalarının əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir, bu da mürəkkəb vergi sistemi və bu sahədə mübahisəli işlər və məhkəmə prosesi ilə bağlıdır. Bu sahədə göstərilən xidmətlər sırasında müştərilər arasında böyük tələbat vergi uçotunun təşkili və aparılması, vergi planlaşdırılması və vergi optimallaşdırılması kimi xidmətlər aiddir.
- İnformasiya texnologiyaları (İT) - informasiya və kompüter texnologiyası, yəni kompüter proqramlarından istifadə, kompüter şəbəkələri, telekommunikasiyanın tətbiqi, mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması.
- Qiymətləndirmə fəaliyyətini xüsusi audit xidmətli kimi fərqləndirə bilərik. Bura daxildir: nizamnamə fonduna qoyuluşların qiymətləndirilməsi; malların, xidmətlərin, işlərin tariflərinin mənzil və kommunal xidmətlər və digər qiymətləndirmə işlərinin ödənilməsi nəzərdə tutulmaqla maliyyə ekspertizası, BMUS formalaşdırılması məqsədi ilə aktiv və öhdəliklərin; sığorta edilmiş obyekt üçün risk dərəcəsinin, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirməsində yardım.
- Digər xidmətlər – bu fəaliyyəti auditor fəaliyyəti ilə bağlı sahələrdə bir araşdırma, tədqiqat işi kimi dəyərləndirmək olar, o cümlədən nəticələrin kağız və elektron media ilə yayılması, auditor fəaliyyəti ilə bağlı sahələrdə təlimlərin keçirilməsi aiddir.

Nəticə

Orta və iri sahibkarların maliyyə hesabatları ictimaiyyətə açıq olmalıdır ki, dövlət, tənzimləyici orqanlar, investorlar və digər qurumlar onları rahatlıqla əldə edə bilsinlər. Son illər hökumətin audit sahəsinə diqqəti artdığı üçün audiddən keçənlərin sayında da artım müşahidə olunur. Əvvəllər tamamilə hesabatlı olmayan şirkətlər artıq hesabatlılıq üçün auditorlara müraciət edirlər. Əvvəlki illərə nisbətən artım olsa da, hələki Azərbaycan üçün audit olunan şirkətlərin sayı yetərli deyil. Uçotu standartlara uyğun olmayan və vergidən yayınan şirkətlər çoxdur. Lakin artıq bu şirkətlər başa düşürlər ki, müəyyən bir vaxt dövlətin diqqətindən kənar qalıbsa, indi əvvəlki kimi işləmək mümkün deyil, dəyişmək lazımdır. Hökumət davamlı olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinə ziddiyyət yaradan, o cümlədən korrupsiya halları üçün şərait yaradan bir sıra problemlərin ləğv olunması üçün zəruri tədbirlər həyata keçirir. Lakin bu sahədə islahatların miqyasının daha da genişləndirilməsi zəruridir. İqtisadiyyat və dövlət xidmətləri sahələrində islahatların aparılması və respublikamızın KQİ-də mövqeyinin yüksəlməsi üçün yaxşı idarəetmənin əsas meyarları – demokratikləşmə və qanunun aliliyi əsas olmalıdır. Bu baxımdan, Strateji Yol Xəritələrində hesabatlılığa və şəffaflığa dair nəzərdə tutulmuş tədbirlərin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının “Auditor xidməti haqqında” qanunu. Bakı, 1994 (Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 5 noyabr tarixli, 2001-ci il 23 noyabr tarixli və 2002-ci il 23 aprel tarixli qanunları ilə edilmiş dəyişiklik və əlavələrlə) Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı. “Hüquq ədəbiyyatı” 2011. 414 s.;
2. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” qanunu. Bakı, 2004;
3. Milli Mühasibat Uçotu Standartları. Bakı, 2011;
4. “Azərbaycanın Milli Audit Standartları” Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2004;
5. Azərbaycan Respublikasında auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyası (2012-2020-ci illər) Bakı –2013;
6. Audit. Dərs vəsaiti (i.e.d., prof. V.T.Novruzovun elmi redaktəsi ilə). – Bakı. Azərneşr. 2011;
7. Novruzov, V.T. “Maliyyə və iqtisadi sahədə tam şəffaflıq təmin edilməlidir”, Azərbaycan qəzeti N230, 22.10.2015;
8. Мельник, М. В. Экономический анализ в аудите: учеб. пособие / М. В. Мельник, В. Г. Когденко. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 543 с.;
9. Шеремет, А. Д. Аудит : учебник / А. Д. Шеремет, В. Р. Суйц. - 5-е изд., перераб. и доп. - М. : ИНФРА-М, 2006. - 447 с.;
10. <https://transparency.az/korrupsiya-qavrama-indeksi-kqi-2017>.